

Tolipov Asilbek Tohirjon o'gli

Farg'ona Davlat Universiteti

O'zbekiston Tarixi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada Iskandar Mirzo Temuriyning (1384–1415) hayoti va faoliyati Timuriylar sulolasining siyosiy, madaniy hamda ilmiy muhitida tahlil qilinadi. Unda Iskandarning hukmronlik davrida yuz bergan ichki siyosiy kurashlar, ilm-fan va san'atdagi yuksalishlar, shuningdek, fors tarixshunosligiga qo'shgan hissasi yoritiladi. Tadqiqotda Timuriylar davrining madaniy homiylik an'analari, qo'lyozma yaratish jarayonlari va sufiy adabiyotining o'sishi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Iskandar Mirzo davri Markaziy Osiyoda ilmiy va badiiy uyg'onish davri sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar

Iskandar Mirzo, Temuriylar, fors solnomalari, madaniyat, qo'lyozmalar, tarixshunoslik

Abstract

This article examines the life and rule of Iskandar Mirza Timurid (1384–1415) within the political, cultural, and intellectual framework of the Timurid dynasty. It highlights the internal power struggles, artistic and scientific advancements, and the contribution of Iskandar Mirza to Persian historiography. The study analyzes cultural patronage, manuscript production, and the flourishing of Sufi literature during the Timurid era based on historical chronicles. Iskandar Mirza's period is identified as a remarkable phase of intellectual and artistic renaissance in Central Asia.

Key words

Iskandar Mirza, Timurids, Persian chronicles, culture, manuscripts, historiography

Аннотация

В статье рассматриваются жизнь и правление Искандара Мирзы Тимурида (1384–1415) в контексте политической, культурной и интеллектуальной среды династии Тимуридов. Анализируются внутренние политические конфликты, развитие науки и искусства, а также вклад Искандара Мирзы в персидскую историографию. В исследовании освещаются вопросы культурного покровительства, производства рукописей и расцвета суфийской литературы на основе исторических хроник. Эпоха Искандара Мирзы оценивается как период научного и художественного возрождения в Центральной Азии.

Ключевые слова

Искандар Мирза, Тимуриды, персидские хроники, культура, рукописи, историография

Iskandar Mirzo (1384-1415) O'rta Osiyo tarixidagi madaniy to'lqinlar va siyosiy ziddiyatlar davrida yashagan temuriylar sulolasining ko'zga ko'ringan arbobi. Buyuk Amir Temurning nabirasi sifatida u o'z davrining murakkab siyosiy muhitida, xususan, boshqa temuriylar hukmdorlari, jumladan Shohrux va Ulug'beklar bilan keskin raqobat sharoitida faoliyat yuritgan. Iskandar Mirzoning ahamiyati nafaqat uning siyosiy faoliyati, balki uning hukmronligi davridagi san'at va ilm-fanning yuksalishi bilan ham belgilanadi. Bu davrda Temuriylar saltanati fors madaniyati va ilmiy almashinuvining jonli markaziga aylandi.

Iskandar Mirzo hukmronligi Temuriylar saltanati tarixida bir vaqtning o'zida markazlashuv va parchalanish davriga to'g'ri keldi. U yaratgan siyosiy-madaniy muhit qo'lyozma asarlar yaratilishini, badiiy yangiliklarning rivojlanishini ancha tezlashtirdi, bu esa o'z navbatida fors adabiyoti va tarixshunosligi rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu davr solnomachilari Iskandar Mirzo davri ruhidan ilhomlanib, qat'iy xronologiyadan ko'ra mavzuning muhim ahamiyatini ta'kidlaydigan yangi tarixiy uslubni ishlab chiqdilar. Bu esa keyingi fors tarixchilarining temuriylar jamiyati va hukumatini o'rganishiga asos bo'ldi.

Iskandar Mirzoning merosi, jumladan Abu Said hukmronligi davrida yuz bergan ichki nizolar va zulmlar tarixda alohida ahamiyatga ega. Temuriylar davlati ichidagi siyosiy nizolar va zo'ravonliklar bu sulola qanday og'ir sinovlarga duch kelganini yaqqol ko'rsatib turibdi. Shunga qaramay, Iskandar Mirzoning san'at va madaniyatga qo'shgan hissasi keyingi avlodlarga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Uning hukmronligi nurli qo'lyozmalar va so'fiy adabiyotining rivojlanishiga asos solgan.

Iskandar Mirzo Temuriylar hayoti davridagi siyosiy manzara temuriylar sulolasi ichidagi keskin raqobat va o'zgaruvchan ittifoqlar bilan ajralib turardi. Ayniqsa, Shohruh va Ulug'bek kabi shaxslar bu tartibsiz siyosiy maydonda hokimiyat va ta'sir uchun kurashayotgan asosiy shaxslar edi. Ularning avlodlari keyinchalik 15-asrning birinchi yarmida temuriylar siyosatida hukmron mavqega ega bo'lib, o'sha davrdagi sulolaviy qonuniylik masalasining murakkabligini ko'rsatdi [1].

Bu davrda Temuriylar imperiyasi bir vaqtning o'zida turli madaniy ta'sirlarni birlashtirib, o'z kuchini mustahkamlash zaruriyatiga duch keldi. Hukmron sinf an'anaviy cho'l boshqaruv tizimini fors-islom siyosiy tamoyillari bilan uyg'unlashtirishga harakat qildi. Natijada markazlashgan byurokratiya va kuchli mintaqaviy gubernatorlar bilan birga mavjud bo'lgan murakkab siyosiy tuzilma paydo bo'ldi [2]. Bu sintez, ayniqsa, XV asrda san'at, adabiyot va ilm-fan markazlariga aylangan Hirot, Samarqand, Tabriz saroylarida yaqqol namoyon bo'ldi [3]. Iskandar

mirzo siyosiy beqarorlik va madaniy yuksalishlar davrida yashadi. Bu davrdagi siyosiy voqealar Temuriylar sulolasining ichki dinamikasi bilan yanada murakkablashdi. “Shahanshoh” kabi rasmiy unvonlarga ega hukmdorlar bo’lgan bo’lsa, amalda hokimiyat ko’pincha oila a’zolari o’rtasida bo’linib, taxt uchun kurash olib borilgan [4]. Shu bois, ba’zi hukmdorlar hokimiyatni mustahkamlashga muvaffaq bo’lishsa-da, boshqa raqib guruhlarining qarshiliklari tufayli siyosiy muhit tartibsizligicha qoldi. Bu esa o’sha davrning ma’muriy tuzumi va madaniy hayotining shakllanishiga bevosita ta’sir ko’rsatdi.

Temuriylar davri siyosiy raqobatlaridan tashqari, matematika va astronomiya kabi turli fan sohalarida ham muhim yutuqlarga guvoh bo’lgan. Bu ilm-fan taraqqiyoti nafaqat islom olamida, balki Yevropada ham yuqori baholandi [5]. Davrdagi ta’lim muhiti juda rivojlangan; minglab talabalarning ilmiy tadqiqot va matematik tadqiqotlar bilan shug’ullanishi, xususan, Samarqand shahrida misli ko’rilmagan darajaga etdi [6]. Bu ilmiy-madaniy muhit fors tarixnavisligi, jumladan, Iskandar Mirzo Temuriy yilnomalariga ham asos bo’ldi.

Iskandar Mirzo umrining oxirlarida markaziy temuriylar hokimiyatining tanazzulga uchrashi yangi siyosiy markazlarning vujudga kelishiga olib keldi. Ayniqsa, uning nabirasi Sulton Muhammad Markaziy Eronda mustaqil hokimiyat o’rnatishga harakat qildi [7]. Bu tanazzul davri va undan keyingi hokimiyat uchun kurashlar Temuriylar sulolasining siyosiy fitnalari bilan bir qatorda keyingi tarixiy manbalarda ham o’z aksini topgan bo’lib, ularda davrning madaniy va ilmiy taraqqiyoti yorqin tasvirlangan.

Abu Said hukmronligi Temuriylar saltanatida ichki nizolar va firqaviy to’qnashuvlardan so’ng siyosiy barqarorlikni tiklashga qaratilgan muhim urinish bo’ldi. Biroq, bu birlashish davri nihoyatda og’ir bo’lib, qon to’kishlari va dahshatli zo’ravonliklari bilan Temur saltanatidan ham oshib ketgan edi. Tarixiy manbalar Abu Saidning norozilikni yo’q qilish uchun shafqatsiz usullarni qo’llaganligini ko’rsatadi; masalan, poraxo’rlikda ayblangan saroy amaldorlarini qattiq jazolagan. Uning vaziri Qutbiddin al-Simnoniy ham ishdan bo’shatilib, ayrim ma’lumotlarga ko’ra, davlat mablag’larini o’zlashtirgani uchun qatl etilgan.

Olim Hondamirning yozishicha, Abu Said poraxo’rlikda ayblangan soliqchilar va sarroflarga dahshatli jazolar qo’llagan: Xoja Muiziddin qaynoq suvda qaynatilgan, Shayx Ahmad esa 1462-yilda Hirot darvozasida tiriklayin terisini qirib tashlagan [8]. Abu Saidning harbiy amaliyotlari ko’pincha shoshqaloqlik va puxta rejalashtirishning yo’qligi bilan ajralib turardi. Ayniqsa, Iroq va Eronga qarshi olib borgan operatsiyalari qo’shinlarning to’liq to’planishini kutmasdan o’tkazilib, jiddiy strategik kamchiliklarga olib keldi. U Oqqo’yunlu hokimlarni ag’darib, Gilon kabi mintaqalarda tan olinishga muvaffaq bo’lgan bo’lsa-da, Rey kabi muhim strategik nuqtalarni e’tiborsiz qoldirgan yoki butunlay e’tiborsiz qoldirgan. Uning Uzun Hasanning do’stona murojaatlarini

e'tiborsiz qoldirganligi ham uning boshqaruv va diplomatiyaga o'ta tartibsiz va beparvo munosabatini ochib berdi, bu esa mintaqada barqaror boshqaruvni o'rnatish harakatlariga putur etkazdi.

Abu Said hukmronligida Eron (Fors) va Turon o'rtasidagi murakkab mintaqaviy munosabatlar ham o'z aksini topdi. Ikki mintaqalar tarixan ham raqobat, ham hamkorlikni boshdan kechirgan. Ikki mintaqani ajratib turuvchi Amudaryo (Oksus) daryosi ramziy chegara sifatida ko'rilgan bo'lsa-da, Eron ichidagi sharqiy va g'arbiy bo'linishlar ba'zan siyosiy ittifoqlar va madaniy o'ziga xosliklarni shakllantirishda muhimroq bo'lgan. Bu davrda temuriylar va turkman shahzodalari kabi turli mintaqaviy kuchlar dasht an'alarini fors-islom siyosiy tamoyillari bilan uyg'unlashtirib, qonuniylik va boshqaruv masalalarini hal qilishga urindilar. Bu murakkab mintaqaviy munosabatlar tarmog'i va Temuriylar saltanatining Abu Said davridagi ijtimoiy-siyosiy manzarasi uzoq muddatli barqaror boshqaruvga erishish yo'lida duch kelgan qiyinchiliklarni, zo'ravonlik va beqarorlik sharoitida omon qolish zarurligini yaqqol ko'rsatib beradi.

Temuriylar sulolasi Iskandar Mirzo va uning salafarlari davrida O'rta Osiyo va undan tashqaridagi san'at va ma'rifiy hayotga chuqur ta'sir ko'rsatgan ulkan madaniy meros qoldirdi. Bu davr qo'lyozmalar ishlab chiqarishning misli ko'rilmagan darajada o'sishi, san'at asarlarining yaratilishi, keng ko'lamli imperiya kutubxonalarining tashkil etilishi ("madaniy renessans") bilan tavsiflanadi. Bularning barchasi temuriylarning madaniyatni yuksaltirish, ilmiy va ma'rifiy muloqotni rag'batlantirishga sodiqligini yaqqol ko'rsatadi [9].

Temuriylar saroylari qo'lyozma yaratish san'atiga homiylik qilishlari bilan mashhur edi. Bu muhitda adabiyot va san'at rivoj topib, Temuriylar davrining avjida qo'lyozma asarlar soni va sifati sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Bu jarayonga nafaqat madaniy ishtiyoq, balki siyosiy maqsadlar ham sabab bo'ldi. Hukmdorlar ilmiy va badiiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash orqali o'z hokimiyatlarini mustahkamlashga, sudlararo raqobatda ustunlikka erishishga intilganlar. Shu tariqa vujudga kelgan boy kitob madaniyati nafaqat forsiy kitob bezaklarini yuksak darajaga ko'tardi, balki tasavvufiy g'oyalar kabi turli ilmiy-falsafiy oqimlarni ham qamrab oldi; bu harakat ayniqsa temuriylar davrida faol rivojlandi [10].

Temuriylar homiyligi adabiyot bilan cheklanib qolmay, san'atning turli sohalarini ham qamrab olgan. Uslublar va uslublarning o'ziga xos sintezi, ayniqsa tasviriy san'at va me'morchilikda paydo bo'ldi. Temuriylar badiiy merosi keyingi imperiyalar, ayniqsa, Mug'ullar sulolasi uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan. Mug'al davri rassomlari o'ziga xos Sharq estetikasini saqlab qolgan holda Yevropa san'atida realizm unsurlarini aks ettirgan [11]. Qolaversa, Jahongir kabi hukmdorlar davrida dunyoviy (diniy bo'lmagan) san'atga qiziqish kuchaygan, portret tasviri ommalashgan, diniy mavzulardan tashqari hayot manzaralari keng tasvirlangan.

Temuriylar sulolasining diniy bag'rikenglik siyosati turli soha olimlari uchun boy ilmiy muhit yaratdi. Bu davrda islom dinining turli mazhablariga mansub olimlar o'rtasidagi ilmiy bahslar ayniqsa faol bo'lib, bilim, tafakkur va ilmiy izlanish madaniyatini rivojlantirdi. Temuriylar inqirozidan keyin ham ularning madaniy merosi, xususan, o'zbeklar nazorati ostidagi markazlarga ko'chib kelgan temuriy zodagonlar orqali yashashda davom etdi [12].

Bu davr fors tili va adabiyotida ham muhim o'zgarishlarga guvoh bo'ldi. Temuriylar yozuvchilari fors tilining go'zalligi va murakkabligiga sodiqliklarini aks ettiruvchi murakkab lingvistik iboralardan foydalanganlar. Kashafiy nomi bilan mashhur Kamoliddin Husayn ibn Ali kabi siymolar tobora takomillashib borayotgan fors o'quvchilarini jalb qilish uchun turli asarlarni tarjima qilish va sintez qilishda muhim rol o'ynagan. Firdavsiy asarlari va uning dabdabali tasvirlangan jildlari kabi asarlarning yaratilishi adabiyot va tasviriy san'at o'rtasidagi badiiy uyg'unlik namunasi bo'lib, bu davrda bayon va illyustratsiyaning ahamiyatini ko'rsatib berdi.

Iskandar Mirzo Temur (1384–1415) merosi ko'p qirrali bo'lib, Temuriylar sulolasining kengroq tarixiy hikoyasi kontekstida adabiyot, madaniyat va tarixshunoslik sohalarini o'zaro bog'laydi. Temuriylar davri fors kitob san'ati va tarixshunoslik amaliyotiga chuqur ta'sir ko'rsatgan muhim madaniy uyg'onish bilan ajralib turdi. Nisbatan siyosiy barqarorlik va iqtisodiy farovonlik davri intellektual nutq va badiiy homiylik uchun qulay muhit yaratdi va shu tariqa sulola va uning hukmdorlari, jumladan Iskandar Mirzo[13] tarixini aks ettiruvchi qo'lyozma va solnomalar ishlab chiqarish ko'paydi.

Ayniqsa, Iskandar Mirzoning fors tarixshunosligiga qo'shgan hissalar diqqatga sazovordir. Uning hukmronligi adabiy ishlab chiqarishning o'sishiga guvoh bo'ldi, bu odatda qat'iy xronologik rioyadan mahrum bo'lgan o'ziga xos hikoya uslubi bilan ajralib turadi. O'sha davr tarixchilari chiziqli progressiyadan ko'ra tematik ahamiyatga e'tibor qaratib, ko'pincha bo'shashmasdan nazarda tutilgan sababiy bog'lanishdan foydalanganlar. Bunday yondashuv voqea-hodisalarni yanada boy va batafsil tasvirlash imkonini berib, Temuriylar sulolasining ijtimoiy-siyosiy manzarasi bilan uyg'unlashgan. Bu davrdagi rivoyatlar ko'pincha siyosiy muammolar oldida hukmron sinf obro'sini qonuniylashtirish uchun shakllantirilgan.

Iskandar Mirzo davrida vujudga kelgan tarixshunoslik an'anasi kelajak fors yilnomalariga asos solgan. Bu davrda yaratilgan asarlar Jon Masson Smit va Bertold Spuler kabi keyingi olimlar tomonidan ko'p havola qilingan. Spuler bu matnlardan temuriylar jamiyatining turli jihatlarini, masalan, ijtimoiy masalalar va harbiy yurishlarni tadqiq etishda foydalangan. Iskandar Mirzo hukmronligining ta'sirini Boyl va Jekson kabi tarixchilarning asarlarida ham ko'rish mumkin. Bu tarixchilar Ilxonliklar davlatini shakllantirgan xonliklararo dinamikani tahlil qilib, fors adabiy va siyosiy an'alarining o'zaro bog'liqligi haqida fikr yuritdilar. Iskandar Mirzo merosi

nafaqat tarixshunoslikni, balki tasviriy san'atni, xususan, temuriylar davrida keng tarqalgan nurli qo'lyozmalarni (yoki "nurli kitoblar"ni) ham qamrab oladi. Bu qo'lyozmalar zodagonlar buyurtmasi bo'lib, nafis bezaklari va jo'shqin tasvirlari bilan o'sha davrning madaniy boyligini aks ettirgan. Bu asarlarning ko'pchiligi keyinchalik mustamlakachilik davrida boshqa madaniyatlar tomonidan qabul qilingan bo'lsa-da, temuriylar davri badiiy merosi hali ham fors madaniyati tarixining keng kontekstida aks sado berib kelmoqda [14]. U yaratgan muhit diniy va intellektual xilma-xillikni kuchaytirib, so'fiy adabiyotining rivojlanishiga va qo'lyozma yaratish jarayonini yanada rag'batlantirgan ta'lim muassasalarining tashkil etilishiga olib keldi.

Xulosa: Iskandar Mirzo Temur merosi keng ko'lamda ko'p qirrali bo'lib, siyosiy boshqaruv, madaniy ijod va tarixshunoslik rivojini o'z ichiga oladi. Uning hayoti madaniy uyg'onish, siyosiy murakkablik va fors madaniy an'analarning chuqur mintaqaviy va global ta'siri davrini ifodalaydi.

MANBALAR VA ADABIYOTLAR / ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

1. Stewart, Sarah (ed.). The Timurid Century: Volume IX – The Idea of Iran. - London: I.B. Tauris / Bloomsbury Publishing, 2020. - 145 p.
2. Center of Islamic Civilization in Uzbekistan. "Horoscope of the Timurid Era: Iskandar Mirza's mysterious horoscope." CISC.uz, 02/09/2025. <https://cisc.uz/en/news-item/605/>
3. X. Sandjar Bekmuradov. The Historiography of the Ulus of Chaghatai in the Persian Sources of the XIII-XV Centuries. - The Journal of Eurasian Turkic Studies, Vol. 5, Special Edition, Tashkent State University of Oriental Studies, 2020. - pp. 99-121.
4. Quinn, Sholeh A. "Continuity and Transformation", in Persian Historiography across Empires. - Cambridge: Cambridge University Press, 2020. - pp. 20-72.
5. Uluc, Lale. "The Common Timurid Heritage of the Three Capitals of Islamic Arts." - Istanbul/Isfahan/Delhi: (Academia.edu materiali), 2008. - 14 bet.
6. ky-High Domes, Ink-Dark Secrets: The Bold Art of the Timurids. Rogue Art Historian. 20 iyul, 2025.
7. Woods, John E. The Timurid Dynasty. Papers on Inner Asia, № 14 (Central Asia). Bloomington, IN: Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, 1990.- 61 p.
8. Abu Sa'id Mirza. - Wikipedia: The Free Encyclopedia. - Last updated: September 2025. - URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Sa%27id_Mirza

9. Behzad Iradad. “2023 – Behzad Iradad.” *Linguafranca*, Issue 9, 2023. - SharpWeb. (URL: sharpweb.org/linguafranca/issue-9-2023/2023-behzadiradad/)
10. Historiography V. Timurid Period. *Encyclopaedia Iranica*. (accessed [today’s date]) - URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/historiography-v/>
11. A Glimpse into the Transition Between the Safavids and the Mughals. *History Marg*. 3 noyabr, 2023. - URL: <https://www.historymarg.com/2023/11/a-glimpse-into-transition-between.html> (accessed: 08.10.2025).
12. Subtelny, Maria Eva. “The Timurid Legacy: A Reaffirmation and a Reassessment.” *Cahiers d’Asie centrale*, № 3/4, 1997, pp. 9-19. - URL: <https://journals.openedition.org/asiecentrale/462?lang=en> (accessed: 08.10.2025).
13. Mirza Jahanzeb Beg. *The Timurid Legacy: A Brief History of Timurid Turco-Mongol Clan of Udhyapur*. Internet Archive, 23 iyul 2023. - 78 sahifa. - URL: <https://archive.org/details/the-timurid-legacy> (accessed: 08.10.2025).
14. Mian, Naib. “How Shahzia Sikander Remade the Art of Miniature Painting.” *The New Yorker*, 1 iyun 2022. - URL: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/how-shahzia-sikander-remade-the-art-of-miniature-painting> (accessed: 08.10.2025).